

VIA DE ONZIN NAAR EEN EIGEN STIJL

‘WAAROM EEN PSYCHOSE NOG ZO GEK NIET IS HET VERHAAL ACHTER HOOP EN HERSTEL’ STIJN VANHEULE¹

Sam Calmeyn

- “Ik moet meteen vertrekken. Ze wachten op mij.”
- “Wie wacht er op jou?”
- “De begrafenisondernemer. Ik ben overleden en ze komen mij weldra ophalen. Je moet de deur open doen. De lijkwagen staat al klaar. Ze zullen niet lang meer wachten.”
- “Kom met mij mee. We zullen tot aan jouw kamer wandelen. Vertel mij ondertussen wat er gaande is.”

Deze conversatie tussen een psychotische vrouw en een verpleegkundige vang ik op in de gang van onze psychiatrische afdeling. Het zou gemakkelijk zijn om deze vrouw omwille van de absurditeit van wat ze vertelt niet langer te beluisteren. De verpleegkundige kiest ervoor om ondanks het onzinnige karakter van wat ze vertelt, aanwezig te zijn. Het vraagt enige moed en doorzettingsvermogen om haar vreemde overtuigingen te blijven beluisteren, maar hieruit zal in het verdere verloop van de opname blijken dat haar uitspraken getuigen van een hoogst eigen wijze van rouwen om haar overleden echtgenoot. De levendige aanwezigheid van de verpleegkundigen en de rest van het team vormt een tegengewicht voor het dode van de wachtende begrafenisondernemer.

Met dit klinische vignet wil ik het vertrekpunt van Vanheule’s recentste boek inleiden, namelijk dat we patiënten in een psychotische crisis in de eerste plaats moeten beluisteren, voorbij elke diagnose die altijd een effect van uitsluiting in zich draagt maar ook vooral voorbij onze eigen angst met haar effect van remming. Het is onze angst die in

1. Verschenen in september 2021 bij uitgeverij Lannoo Campus.

de eerste plaats verhindert om contact met iemand te maken, stelt Vanheule. Voorbij deze angst stappen, laat toe om op creatieve wijze manieren te vinden om verbinding met iemand te maken. Dat is volgens Vanheule de gok die elke hulpverlener dient te maken.

Deze stap voorbij de angst zal een stuk eenvoudiger worden na het lezen van Vanheule's boek. Het heeft door haar helderheid en klinische relevantie een angst reducerend effect.

Vanheule's boek vormt een pleidooi om psychotische ervaringen zoals hallucinaties, waangedachten, lichaamsgevoelens en andere elementaire fenomenen niet zomaar weg te vegen door ze af te schilderen als onzinnig of zelfs hinderlijk maar ze daarentegen te beschouwen als "uitdrukkingen van onze kwetsbare verhouding met de werkelijkheid" (Vanheule, 2021, p. 21). Onze werkelijkheid, maar ook onze zelfbewustzijn, die in essentie vorm krijgt door taal en verhalen. Taal die zorgt voor bewegingsruimte maar net daarom ons ook zeer kwetsbaar maakt. "Die vrijheid kan ontaarden in stuurlaasheid." (p. 23). Hij benadrukt dat de vreemde ervaringen die we ontmoeten in de psychose unieke, maar menselijke manieren zijn van omgaan met existentiële thema's "zoals genderidentiteit, seks en liefde, autonomie en aansturing, en leven in het licht van de dood" (p. 103), kwesties waarvoor een kant-en-klaar weten ontbreekt en waar elk menselijk wezen op zijn eigen unieke wijze mee worstelt en antwoorden dient voor te zoeken.

Een patiënt is ervan overtuigd dat zijn vrouw hem achtervolgt met als doel hem te laten vermoorden. Deze waangedachten, waarvan hij het onzinnig karakter enigszins kan herkennen, hebben de overhand genomen na de geboorte van zijn tweede kind. Zijn echtgenote had hem gevraagd om zijn werk in het buitenland te stoppen om een grotere rol in het gezin op te nemen. Op het moment dat een zekere afstand tot het gezinsleven wegvalt, duiken de waangedachten voor het eerst op. Uit vrees opnieuw danig overspoeld te geraken dat hij de politie opbelt, beslist hij in opname te komen. Tijdens ons eerste gesprek vertelt hij over zijn gezin van herkomst dat hij omschrijft als een ware puinhoop. Hij zat als kind gewrongen tussen 2 ouders in een jarenlange vechtscheiding. Hij had zijn moeder herhaaldelijk in een bui van razernij horen zeggen dat *ze zijn vader ging vermoorden*. Op het moment dat hij zelf vader wordt, keert deze uitspraak van de moeder terug onder de vorm van waanideeën.

Een patiënte vertelt mij zonder enige ironie dat ze reeds van kindsbeen af kan vliegen, 'maar slechts tot aan de dakgoot' voegt ze er stellig aan toe. Ik heb deze vreemde uitspraak ontvangen zonder er

teveel op in te gaan. Vliegen, maar ook vallen worden centrale betekenaars om de casus te denken. Ze zal mij pas jaren later vertellen dat ze op jonge leeftijd geconfronteerd werd met de dood van een familielid die *uit de dakgoot* was gevallen. Het was voor haar een eerste confrontatie met de dood. De overtuiging dat ze kan vliegen, herneemt iets van het onvatbare van deze eerste ontmoeting met de dood.

Doorheen Vanheule's boek tekent zich een oriëntatie af voor de opvang van en het werken met psychotische patiënten. "Het is aan hulpverleners om te zorgen voor toevluchtsoorden waar mensen tijd en ruimte krijgen om te zijn en te zoeken." (p. 153). Hulpverleners, verpleegkundigen, maatschappelijk werkers, psychologen moeten een plek creëren waar het onzinnige, de onbegrijpelijkheden of het absurde kan en mag bestaan, zonder dat dit afdoet aan het mens-zijn. Zo'n plekken zijn op het moment van een psychotische crisis, "wanneer er gaten ontstaan in dat netwerk van taal" (p. 47) absoluut noodzakelijk. "Achter de bizarre façade van psychotisch gedrag woont een mens die dermate vrij is dat hij gek wordt van het gebrek aan fundament in zijn bestaan, en die de brug van verbondenheid met anderen niet meer kan betreden." (p. 21).

Deze oriëntatie is in het huidig ggz-landschap echter allesbehalve vanzelfsprekend. Het dominante discours binnen de psychiatrie vertrekt vanuit de mens als een Ik met een eigen autonomie en haar evidente tegenpool van zelfbeheersing en zelfcontrole. Het geldend discours reduceert spreken tot communicatie, laat geen enkele ruimte voor het misverstand en eist exactheid in plaats van het vluchtige van de waarheid. Het laat hierbij weinig plaats voor inventiviteit, noch langs de kant van de hulpverlener, die door elektronische dossiers, protocollen en administratie en zodoende gespeend van elk verlangen, gestuurd wordt, noch langs de kant van de patiënt, die bij opname meteen ingeschreven wordt in een therapeutisch programma dat moet afgewerkt worden. Bovendien gelden op veel afdelingen allerlei regels waar ze bij de minste overtreding aan de deur worden gezet of op een officieuze zwarte lijst terecht komen. Het worden steeds vaker plekken waar men zich moet voegen naar een norm en het sociaal boven-ik onder de vorm van resocialisatie regeert. Niet zo vreemd dus dat een groot aantal patiënten na hun opname, bij het wegvallen van deze structurerende, allesomvattende en transparante Ander, vrijwel meteen hervalt. In veel psychiatrische instellingen kan de echte waanzin steeds minder vaak terecht.

Vanheule's boek herwaardeert de asiel-functie van een instelling, die men heden ten dage uit het oog is verloren. De instelling als een

“ultieme plaats die voor een boord zorgt, een band wanneer alle andere banden onhoudbaar zijn geworden.” (Biagi-Chai, 2020, p. 30). De instelling vormt een artificiële sociale band voor het subject, op acute momenten waarop het subject buiten het discours valt en woorden nog slechts weinig effect hebben.

Het is aan een instelling om in het hart van haar werking een lege plek te vrijwaren, ruimte te creëren voor onzin en onbegrijpelijkheden en patiënten één per één toe te laten om ermee aan de slag te gaan, te improviseren en te creëren. Vanheule maakt de vergelijking met een schuifpuzzel waarbij een ontbrekend stukje noodzakelijk is om de andere stukken te kunnen verschuiven. “Om ons vrij te voelen, moeten we ook voldoende niet te hoeven snappen.” (Vanheule, 2021, p. 133). Het is slechts door de instelling vanuit deze logica van ‘het niet-alles’ te denken dat er ruimte ontstaat voor de verrassing, de uitvinding en het levendige. Deze lege plek getuigt niet van een afwezigheid van de ander, wel van een weigering om vanuit de eigen angst en onmacht meteen alles voor de ander in te vullen.

Hierbij is het van levensbelang dat op deze plaatsen noch de angst, de verwerping of exclusie op het voorplan staan, maar vermenselijking centraal staat. Vermenselijking betekent in essentie voor Lacan dat een subject zich tot anderen kan verhouden, zonder daarbij zijn eigen originaliteit te verliezen.

Dit brengt ons bij een laatste fundamenteel punt waar Vanheule zijn boek mee eindigt, namelijk dat het er in het werken met of de behandeling van psychotische patiënten over gaat dat men het subject helpt om te zoeken naar een eigen taal en stijl. “Een stijl waarmee hij kan uitdrukken wat hem beroert, zonder dat vreemde belevingen de overhand krijgen.” (p. 147) en er via deze eigen stijl een bepaalde verhouding tot de Ander, de anderen, als ook het eigen lichaam mogelijk wordt.

Concluderen doen we door te stellen dat Stijn Vanheule ons met zijn boek een alternatief biedt om noch in dwaasheid noch in waanzin te vervallen. Aan ons nu om dit boek te delen met collega-psychologen, psychiatrische verpleegkundigen en andere hulpverleners en samen een stap voorbij de angst te zetten.

Bibliografie

- Vanheule, S. (2021). *Waarom een psychose niet zo gek is. Het verhaal achter hoop en herstel*. Lannoo Campus.
- Biagi-Chai, F. (2020). *Traverser les murs. La folie, de la psychiatrie à la psychanalyse*. Editions Imago.